

Yayın Geliş Tarihi: 25.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 24.01.2025
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1522527>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 440-459
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

RUSÇADAN BAŞKURTÇAYA GEÇEN SÖZCÜKLERDE GÖRÜLEN FONETİK DEĞİŞİMLER

Sevilay TAY*

Öz¹

Bu çalışmada, Başkurt şair ve yazar Zeyneb Büşeva'nın Kämhetelgändär romanından ve Başqort Teleneñ Hüzlege I-II adlı sözlükten tespit ettiğimiz Rusça alıntı sözcüklerde görülen fonetik değişimleri inceledik. Çalışma, Başkurt Türkçesine geçen Rusça alıntı sözcüklerin, Rusçanın gramer kurallarından ve fonetik özelliklerinden ne denli farklılaştığını ve bunları ne düzeyde koruduğunu tespit etmeyi amaçlamaktadır. Dilsel ilişkiler yönünden bakıldığında, kaynak dilden geçen alıntı sözcüklerin birçoğunun alıcı dilin morfolojik, fonetik ve gramatik kurallarına uyum sağladığı görülür. Bunu yaparken de kimi zaman sözcükler anlam genişlemesine, anlam daralmasına veya çok anlamlılığa evrilebilir. Öyle ki, bu çalışmadaki bazı alıntı sözcüklerde de bu durum dikkatimizi çekmiştir, ancak burada fonetik bir inceleme söz konusu edildiğinden semantik inceleme yapılmayacaktır. Bu çalışmada, ünlü ve ünsüzlerin durumunu ve ses olaylarını incelerken şu yöntemler kullanılmıştır: Başkurt Türkçesindeki ünlü ve ünsüzlerle ilgili kısaca bilgiler aktarıldıktan sonra, alıntı sözcüklerle ilgili ses değişimlerine geçilmiştir. Sözcüklerin Başkurt Türkçesinde transkripsiyon harfleriyle yazılışı ve parantez içerisinde romanın kısaltması ile sözcüğün geçtiği sayfa numarası verilmiştir. Ardından, çift tırnak içerisinde kelimenin Türkçe karşılığı ve parantez içerisinde, kullanılan sözlük kısaltması ile sayfa numarası yer almıştır. Aynı yöntem sözcüğün Rusçası için de uygulanmıştır. Sonuç olarak, Rusçadan Başkurt Türkçesine geçen 92 adet alıntı sözcüğün fonetik olarak incelendiği bu çalışmada, çoğunlukla ünlülerin değişime uğradığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda, bu değişimlerin sıklıkla ilk ve orta hecelerde meydana geldiği görülmüştür. Başkurt Türkçesinin, alıntı sözcüklere kendi fonetik kurallarını yoğun biçimde uygulaması, bu dilin alıntı sözcüklere olan pozitif tutumuyla ilgili olarak da fikir vermektedir. Öyle ki, Başkurt Türkçesi hem

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Tay, S. (2025). Rusçadan Başkurtçaya geçen sözcüklerde görülen fonetik değişimler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 440-459.

*Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi SBE., Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, ORCID: 0000-0001-5218-2991, sevilaysevilaytay@hotmail.com

¹Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

kendi gramer özelliklerini hem de Eski Türkçenin temel özelliklerini uygulama ve muhafaza etme temayülü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Alıntı Sözcük, Fonetik, Başkurt Türkçesi, Rusça, Dilbilim.

PHONETIC CHANGES IN LOANWORDS FROM RUSSIAN INTO BASHKIR TURKISH

Abstract

In this study, we have analysed the phonetic changes in Russian loanwords we determined in the novel Kämhetelgändär by Bashkir poet and writer Zeyneb Biişeva and the work Bashkort Language Dictionary I-II. The study aims to determine to what extent the Russian loanwords in Bashkir Turkish differ from the grammatical rules and phonetic features of Russian and to what extent they preserve them. In terms of linguistic relations, it is seen that most of the loanwords from the source language adapt to the morphological, phonetic and grammatical rules of the recipient language. In doing so, words may sometimes evolve into semantic extension, semantic restriction or polysemy. In fact, we have noticed this in some of the loanwords in this study, but since this is a phonetic analysis, no semantic analysis will be carried out. In this study, the following methods were used to analyse vowel and consonant status and sound events: After brief information about the vowels and consonants in Bashkir Turkish, the sound changes related to the loanwords are given. The transcription of the words in Bashkir Turkish and the abbreviation of the novel and the page number where the word occurs are given in brackets. This is followed by the Turkish equivalent of the word in double quotation marks and, in brackets, the dictionary abbreviation used and the page number. The same method was applied for the Russian version of the word. As a result, in this study, in which 92 loanwords from Russian into Bashkir Turkish were phonetically analysed, it was found that vowels were mainly changed. At the same time, it was observed that these changes occurred mostly in the first and middle syllables. The fact that Bashkir Turkish intensively applies its own phonetic rules to loanwords gives an idea about the positive attitude of this language towards loanwords. Thus, Bashkir Turkish shows a tendency to apply and preserve both its own grammatical features and the basic features of Old Turkic.

Keywords: *Loanwords, Phonetic, Bashkir Turkish, Russian, Linguistics.*

GİRİŞ

Rusya'ya bağlı olan Başkurdistan Cumhuriyeti, İdil Nehri ve Ural Dağları arasında konumlanmaktadır ve başkenti Ufa'dır. Başkurt halkının yazı ve konuşma

dillerinden biri olan Başkurt Türkçesi, Rusçayla beraber ülkenin resmî dili olarak Başkurt anayasasında yer almaktadır.

Başkurt Türkçesi, günümüzde Rus coğrafyası dışında; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye gibi Türk yurtlarında, Belarus, Litvanya, Tacikistan Cumhuriyetlerinde, Ukrayna, Estonya, İtalya, Macaristan, Almanya, Polonya, USA, İsrail gibi yakın ve uzak bölgelerde yaşayan Başkurtlar tarafından konuşulmaktadır (Abdullina, 2018, s.7). Rus-Başkurt ilişkileri yönünden tarihe bakıldığında, İdil-Ural sahasında yaşayan Türk-Müslüman Başkurt halkının, 1557 yılında Moskova çarlığının hakimiyetine girmesiyle hem iktisadi hem de kültür bakımından şiddetli bir Rus baskısı altında kaldığı görülmektedir (Kurat, 1987, s.225). Bu baskının elbette ki dile yansımaları da yoğun olmuştur. Bu tarihten sonra, 18. yüzyıla kadar Rusçadan Başkurt Türkçesine geçen özellikle leksik öğelerin (çoğunlukla resmî yazışmalar ve şecerelerde), Başkurt Türkçesinde giderek arttığı ve kullanılmaya başlandığı *Başqort Tele Grammatikahı*'nın birinci cildinde de ifade edilmiştir (Abdullina, 2018, s.29).

Devrim yıllarında oluşmaya başlayan fikirler ve ilmî ilerlemeler birçok yeni sözcüğün ve terimin ortaya çıkmasına neden olmuş, Başkurt Türkçesine her gün onlarca yeni sözcük girmiştir. Rusçadan ve diğer ulusal dillerden geçen sözcüklerin sayısı günden güne artmıştır (Ähmärov, 1972, ss.79-80). Böylece tarım, eğitim, askerî, ticaret, sosyal yaşam, sağlık vb. gibi bütün alanlarda alıntı sözcükleri sıklıkla görmek mümkün hâle gelmiştir. Devlet yapısı, sosyoekonomik şartlar ve kültürel yaşam gibi faktörlerin de etkisiyle alıntı sözcükler hayatın her alanına yayılmıştır. Ancak son yıllara bakıldığında, F. R. Fathullina, Rusçadan Başkurt Türkçesine geçen ve sözlüğe eklenen alıntı kelimelerde bir azalış olduğunu ifade etmiştir (Fathullina, 2009, s.145). V. Veliçko ise, bunun nedenini Rusya'nın demokratik ve politik yöndeki değişimlerine bağlamıştır (Veliçko, 1995, s.54).

Bütün faktörlerin yanı sıra, 20. yüzyılın başlarında dahi Başkurdistan nüfusunun çoğunluğunu Rusların oluşturduğu göz önüne alındığında (Hisamitdinova & Uraksin, 2003, s.100), Başkurt Türkçesinin Rusçadan etkilenmemesi pek de mümkün görünmemektedir. 1989 yılı nüfus verilerine göre, Başkurdistan nüfusunun %39,3'ünü Ruslar, %28,4'ünü Tatarlar ve sadece %21,9'unu Başkurtların oluşturduğu görülmektedir (Demir, 2004, s.41). Başkurdistan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Servisi'nden² elde edilen 2020 yılı verilerine göre, Başkurdistan nüfusunun %37,5'ini Ruslar, %24,2'sini Tatarlar, %31,5'ini Başkurtlar oluşturmaktadır. Nüfus istatistikleri de dikkate alındığında, Başkurtların hem Ruslarla hem de Rusçayla olan yakın teması, aralarındaki dilsel paylaşımı da etkilemiş ve artan bu etkileşimler sonucu doğal olarak sözcük alışverişleri de yaşanmıştır. "Çünkü insanlar arası etkileşimler, beraberinde diller arası ilişkileri de arttırmaktadır" (Dauzat, 1917, s.105).

² <https://02.rosstat.gov.ru/storage/mediabank/6-Nacionalnyj-sostav-naseleniya-vladienie-yazykami-i-ih-ispolzovanie.pdf>

Başkurt Türkçesinde, yazı ve konuşma dilinde sıklıkla karşılaşılan Rusça alıntı sözcüklerin kimileri hiçbir değişikliğe uğramadan dile girerken kimileri ise morfolojik, fonolojik ve sentaks yönünden birtakım değişikliklere uğramıştır. Ve Başkurt Türkçesinin fonetik özelliklerine uyum sağlayarak dilin ayrılmaz ve önemli bir parçası hâline gelmiştir. Dilin içerisine yerleşen bu alıntı sözcükleri ayırt edebilmek bazen oldukça zordur ve etimolojik analizler gerektirmektedir (Bahtiyarova, 2018, s.187).

Eski dönemlerde Rusçadan ve diğer yabancı dillerden sözlü olarak alıntılanan kelimelerin birçoğu, Başkurt yazı dilinin fonetik düzenine ve telaffuz kurallarına uygun hâle getirilmiş, ancak konuşma dilindeki kullanımında eski biçimindeki telaffuz kaidelerinin yansımaları görülmeye devam etmiştir. Rusça veya diğer yabancı dillerden yakın dönemlerde alıntılanan sözcüklerde ise, bunların Rusça yazılış ve söyleniş kurallarını muhafaza ettiği, Başkurt Türkçesinin telaffuzuna uymadığı görülmüştür (Abdullina, 2018, s.103). Bilhassa, terimler kendi orijinal şekillerindeki gramer kurallarına göre yani, Rusçadaki yazım sistemine göre yazılmıştır (Ähmärov, 1972, s.91). Bu duruma, çoğunlukla Ekim Devrimi ve Sovyet yönetimi dönemlerinde ortaya çıkan sözcüklerin söylenişinde rastlanmıştır: *Sovet, kolhoz, direktor* vb. (Abdullina, 2018, s.103). Ancak, bu sözcüklere getirilen ekler, Başkurt Türkçesi kaidelerine uygun şekilde yapılmıştır: *Sovet-tar, kolhoz-da, direktor-luk* vb. (Abdullina, 2018, s.116).

Dilbilimin fonetik dalından yararlanılarak yapılan bu çalışmada, seslerin değişimi incelenmiş ve bu değişimlerin alıntı sözcüklerdeki durumu değerlendirilmiştir, ancak sözcüklerdeki ses olaylarına geçmeden önce “fonetik bilim nedir?” ve “dildeki fonetik değişimler neden ve nasıl olur?” sorularına cevap verilecektir.

Fonetik ya da fonetik bilim, konuşma seslerinin sistematik olarak ele alınıp incelendiği bir bilim dalıdır. Dilbilimin dallarından birisi olan fonetiğin amacı, seslerin yapısını incelemek, onların tanımlanmasını ve sınıflandırmasını yapmaktır (Catford, 2001; Dobrovolsky, 1997).

Diller arası gerçekleşen sözcük alışverişinde, bazen alıntılanan sözcükler o dilin ses ve söyleyiş özelliklerine uymayabilir. Örneğin, gırtlak seslerini içeren bir sözcük, ses dizgesinde bu seslerin bulunmadığı bir dile girdiğinde bir ses değişmesine uğrar; o dildeki yakın seslerle söylenir (Aksan, 2015, s.30). Bu durum, Rusçadan Başkurt Türkçesine geçen alıntı sözcüklerde de sıklıkla görülmektedir. Örneğin, Rusça alıntı sözcüklerdeki kalın /a/ ünlüsü, Başkurt Türkçesinde çoğunlukla daha açık olarak telaffuz edilen /ä/ (ə) ünlüsüne dönüşmektedir. Alıntı sözcüklerde görülen fonetik değişimlerin nedenlerinden bazıları, onları dilin kendi kurallarına uygun hâle getirmek ve söyleyiş kolaylığı kazandırmaktır. Öte yandan, Başkurt Türkçesi bu fonetik değişimleri alıntı sözcüklere uygularken Eski Türkçeye de bağlı kalma eğilimindedir. Örneğin, iki ünsüzün yan yana gelmemesi kuralının

alıntı sözcüklere de uygulandığı sıklıkla görülmektedir: Bşk. *büränä* <Rus. *brevno* gibi.

Bu çalışmada, örneklem olarak *Başqort Teleneñ Akademik Hüzlege* (BTAH), *Başqort Teleneñ Hüzlege* (BTH), *Başkurt Türkçesi Sözlüğü* (BTS), *Urişsa-Başqortsa Hüzlek* (UBH), *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük* (BRTS) sözlükleri ve “Başkurt halkının Rus himayesine girmesi ve zamanla bu iki toplumun birlikte yaşaması, Başkurt toplumunun hafızasının silinmesine sebep olması ve Bişeva’nın, toplum hafızasını eserinde canlı tutmaya çalışması (Ertürk, 2022, s.92) sebebiyle Zeyneb Bişeva’nın *Kämhetelgändär* romanı seçilmiştir. Rusça alıntı sözcüklerde görülen fonetik değişimler, ünlü ve ünsüzler olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır. Ünlü ve ünsüzlerde görülen ses olayları ile ilgili genel bilgiler aktarıldıktan sonra, tespit edilen örnekler geçirdikleri fonetik değişimler yönünden incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonuç bölümünde maddeler hâlinde sunulmuştur. Ek olarak, Sovyet dönemi Başkurt edebiyatının seçkin eserlerinden olan ve bu çalışmada incelenen örneklerin tespitinde istifade edilen Zeyneb Bişeva’nın *Kämhetelgändär* romanıyla ilgili olarak burada geniş bir bilgilendirme yapılmamaktadır³.

RUSÇADAN ALINTILANAN SÖZCÜKLERDE GÖRÜLEN SES OLAYLARI

Burada, ses olaylarını incelemeyi önce Başkurt Türkçesindeki ünlülerle ilgili genel bilgiler verilmiştir. Ardından, ünlülerle ilgili ses olayları sekiz alt başlık altında incelenmiştir.

Başkurt Türkçesinde Ünlüler

Başkurt Türkçesinde, 9 ünlü (*a, ä, ı, i, e, o, ö, u, ü*) bulunmaktadır. Ancak /ä/ (ə), /ö/ (ø), /ü/ (y) ünlüleri, Rusçada bulunmayıp Başkurt Türkçesine özgü fonemlerdir. Bunlardan:

/ä/ (ə) ünlüsü, Başkurt Türkçesinde, Türkiye Türkçesine göre daha açık ve geniş telaffuz edilmektedir (Yazıcı Ersoy, 2022, s.59).

Rus dilinde, kelimelerin herhangi bir hecesinde bulunan vurgusuz /o/ (o) sesi, /a/ olarak telaffuz edilmektedir. Ancak, Rusça veya Rusça yoluyla Başkurt Türkçesine geçen alıntı sözcüklerde /o/ olarak telaffuz edilmektedir (Abdullina, 2018; Yazıcı Ersoy, 2022).

Başkurt Türkçesindeki /e/ (э) ünlüsü, /e/ ve /i/ arasında telaffuz edilen kısa bir ünlüdür. Ancak, Rusça veya Rusça yoluyla Başkurt Türkçesine geçen alıntı sözcüklerde /e/ olarak telaffuz edilmektedir (Yazıcı Ersoy, 2022; Abdullina, 2018).

³Roman için bk. Bişeva, Z. (1990). *Kämhetelgändär*. Öfö: Başqortoston Kitap Näsriäte., Bişeva, Z. (2022). *Aşağılananlar* (Çev. F. Ertürk, S. Tay). Ankara: Bengü Yayıncılık.

ÜNLÜLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI

Ünlü Değişimleri

Ünlü değişimi, ünlülerin ünlülere veya ünsüzlerin ünlülere yaptığı etki sonucunda bir ünlünün nitelik değiştirmesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.239).

Rusçadan, Başkurt Türkçesine alıntılanan sözcüklerde kimi zaman bir ünlünün veya ünsüzün açıklık, kapalılık, yuvarlaklık, düzlük gibi fonetik durumlara göre birbirine benzediği dikkat çeker (Abdullina, 2018, s.85). Bu ses olayı, *singarmonizm (kalınlık-incelik uyumu)* olarak adlandırılır ve Rusçadan alıntılanan sözcüklerde sıklıkla görülür: kâbeštâ <Rus. kapusta. Başkurtça dilbilim kitaplarında yer alan Rusça *singarmonizm* terimi, bir sözcüğün ilk hecesinde kalın ünlülü ses bulunuyorsa kendisinden sonra kalın ünlülü; ince ünlülü ses bulunuyorsa yine ince ünlülü sesin gelmesi hadisesidir ve buna kalınlık-incelik uyumu da (*vowel harmony*) denir.

Başkurt Türkçesi ağızlarında (konuşma dilinde de), bir sözcükteki fonemlerin kombinasyonunda ince ünlülerin arasına kalın ünsüzler getirilir ancak, kalın ünlülerin kombinasyonunda ince veya yumuşak ünsüzler kullanılmaz. Bu fonetik kural, Rusçadan alıntılanan sözcüklere de uygulanmıştır (Abdullina, 2018, s.87): tärilkä <Rus. tarelka.

Ünlülerde Kalınlaşma

Bu ses olayı ince ünlülerin; belirli ünsüzlerin kalınlaştırma veya kalın ünlülerin benzeştirme etkilerine bağlı olarak veya daha başka bir nedenle kelimedede ön, iç ve son seslerde kalın sıraya geçmeleridir (Korkmaz, 2023, s.240).

Başkurt Türkçesine, Rusçadan veya başka dillerden alıntılanan sözcüklerde, fonem diziliminin alıcı dilin özelliklerine uygun olarak değiştiği sıklıkla görülmektedir.

Kalın Ünlülerin İncelmesi

-a-/>-ä-/: kâbeštâ (236) “lahana (BTS, 270)” (<Rus. kapusta) “lahana (BRTS, 315)”, säynük (60) “büyük bakır çaydanlık (BTS, 518)” (<Rus. çaynik) “semaver (BRTS, 804)”, tärilkä (225) “tabak çanak (BTS, 602)” (<Rus. tarelka) “tabak (ğ) (BRTS, 899)”, gâzit (413) “gazete (BTS, 168)” (<Rus. gazeta) “gazete (BRTS, 140)”, yaşnik (79) “kutu, sandık (BTS, 722)” (<Rus. yaşik) “kutu, sandık (ğ) (BRTS, 1022)”, kârt (235) “iskambil kâğıdı, oyun kâğıdı (BTS, 278)” (<Rus. kart) “harita (BRTS, 317)”, yäjänkä “kanep (BTH, 459)” (<Rus. lejanka) “kanep (BTH, 459)”, şaşke “kılıç (BTS, 557)” (<Rus. şaşka) “kılıç (BRTS, 1002)”, tãki “1. İş ya da durumun sonucuna vurgu yapmakta kullanılır; bütünüyle, büsbütün. 2. Bile, dahi. (BTS, 595)” (<Rus. taki) “ne de olsa, yine de (BRTS, 897)”, yãl “ne yazık! Çok yazık! Yazıklar olsun! Yazık!; maalesef (BTS, 708)” (<Rus. jal) “yazık!; acıma ünlemi (BRTS, 214)”. ”.

-a/->-i-/: ğınvar (20) “Ocak (BTS, 177)” (<Rus. *yanvar*) “Ocak, Ocak ayı (BRTS, 1021)”.

-a/>-ä/: dänkä “eski yarım gümüşe denk bakır para (BTS, 126)” (<Rus. *denga*) “para (UBH, 271)”, **yävkä** “çaydanlık ya da başka kaplar için altlık (BTS, 726)” (<Rus. *yavka*) “gizli görüşme yeri (BRTS, 1020)”, **kesejä** (40) “tülbent, ince ve seyrek dokunmuş bez (BTS, 279)” (<Rus. *kiseya*) “tülbent (di) (BRTS, 323)”, **yüşkä** (170) “baca ya da fırın kapağı (BTS, 749)” (<Rus. *vyuşka*) “baca kapağı (BRTS, 139)”.

-o/->-ä-/: bünätäy (52) “şahit, tanık (BTS, 116)” (<Rus. *ponyatoy*) “şahit (di), tanık (ğı) (BRTS, 661)”, **känfit** (97) “şekerleme, şeker, bonbon (BTS, 274)” (<Rus. *konfeta*) “şeker, şekerleme, bonbon (BRTS, 339)”, **käzäläy** (176) “çelik çomak oyunu (BTS, 284)” (<Rus. *kozuli*) aşık oynamak, aşık oyunu oynamak (BTAH IV, 882)”, **möşäk** (181) “1. Çuval, büyük torba. 2. Çanta (BTS, 430)” (<Rus. *meşok*) “çuval, torba, dağarcık, kırba (BRTS, 400)”, **östäl** (205) “masa (BTS, 465)” (<Rus. *stol*) “masa (BRTS, 878)”, **sirkäw** (129) “Hristiyan ibadethanesi, kilise (BTS, 530)” (<Rus. *tserkov*) “kilise, mezhep (bi) (BRTS, 986)”.

-a/>-e/: sinke “çivit (BTS, 529)” (<Rus. *sinka*) “çivitleme (BRTS, 830)”.

-o/>-ä/: büränä (29) “kiriş, kütük, tomruk; kalas (BTS, 117)” (<Rus. *brevno*) “kiriş, tomruk (ğü), kütük (ğü) (BRTS, 58)”, **bızrä** (261) “su veya benzeri şeylerin taşındığı kulplu kap, kova (BTH I, 140)” (<Rus. *vedro*) “kova; bakraç (BRTS, 71)”, **ätinäkä** “1. Lâkin, fakat. 2. Yine de. (BTS, 147)” (<Rus. *odnako*) “ama, fakat (BRTS, 528)”.

o->-ä-/: ätnäkä “1. Lâkin, fakat. 2. Yine de. (BTS, 147)” (<Rus. *odnako*) “ama, fakat (BRTS, 528)”, **även** “uyku (BTS, 147)” (<Rus. *ovin*) “kurutma ambarı (BRTS, 522)”, **äverkä** “Fıfır, farbala; giysi, perde gibi şeylerin kenarlarına dikilen kırmalı ya da büzgülü süs; katlam. (BTS, 148)” (<Rus. *oborka*) “fıfır, farbala (BRTS, 510)”, **äsmuħa** (409) “librenin sekizde biri (BTH II, 756)” (<Rus. *osmuşka*) “eski bir Rus ölçü birimi; ondalığın dörtte biri (UBH, 774)”.

-o/>-ü-/: bünätäy (52) “şahit, tanık (BTS, 116)” (<Rus. *ponyatoy*) “şahit (di), tanık (ğı) (BRTS, 661)”, **küsän** “lahana koçanı, koçan (BTS, 313)” (<Rus. *koçan*) “lahana koçanı (BRTS, 346)”.

-o/>-a-/: daha “kürk, gocuk” (BTH, 121) (<Rus. *doha*) “içi dışı deri palto (UBH, 300)”, **yaravay** “bahardaki, bahar vaktindeki (BTS, 704)” (<Rus. *yarovoy*) “ilkbahar, bahar; yazlık (BRTS, 1022)”.

-o/>-e/: yälke “ne yazık! Çok yazık! Yazıklar olsun! Yazık!; maalesef (BTH, 711)” (<Rus. *jalko*) “1. Merhamet duygusu uyandıran, acıma duygusu uyandıran. 2. Yazık! yazıklar olsun (UBH, 315)”.

-u/>-ü-/: yüškä (170) “baca ya da fırın kapağı (BTS, 749)” (<Rus. *vyuşka*) “baca kapağı (BRTS, 139)”, **ğüslä** “mızrapla çalınan, çok telli eski bir Rus müzik aleti

(BTH I, 242)” (<Rus. *gusli*) “eski bir Rus sazı (BRTS, 166)”, **küsä** “yığm, küme (BTS, 313)” (<Rus. *kuça*) “yığm, küme (BRTS, 360)”.

u-/>ü-/: ürädnik “Rus ordusunda Kazak askerlerine verilen bir astsubaylık rütbesi (BTH I, 499)” (<Rus. *uryadnik*) “eski Rusya’da Kazak ordusunda erbaş rütbesi ve vilayet polisinde en aşağı polis rütbesi (BRTS, 953)”.

İnce Ünlülerin Kalınlaşması

-i-/>-ı-/: arşın (236) “arşın, endaze (BTS, 39)” (<Rus. *arşin*) “arşın, endaze (71 santimetre) (BRTS, 27)”.

Ünlülerde Genişleme

Kelime içindeki dar sıradan *ı, i, u, ü* ünlülerinin, çeşitli nedenlerle boğumlanma özellikleri bakımından geniş sıradan *a, e, o, ö* ünlülerine dönüşmesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.240). Rusça sözcüklerin ilk hecesinde /a/ olarak telaffuz edilen vurgusuz /o/ sesinin, Başkurt Türkçesine /a/ olarak geçmesi sıklıkla görülen bir ses olayıdır. Aynı zamanda, /ı/ haricinde kelimenin her yerinde görülebilen ve Başkurt Türkçesinin karakteristik özelliklerinden olan yarı genişleme olayına da sıklıkla rastlanmaktadır.

-ı/>-a/: bahıla “av çizmesi (BTH I, 124)” (<Rus. *bahılı*) “av çizmesi (UBH I, 63)”.

-ı/>-a-/: kandavay “kalın gövdeli, uzun melez çam ya da çam ağacı (BTH I, 479)” (<Rus. *kondoviy*) “çam (BTAH IV, 375)”.

-i/>-ä/: güslä “mızrapla çalınan, çok telli eski bir Rus müzik aleti (BTH I, 242)” (<Rus. *gusli*) “eski bir Rus sazı (BRTS, 166)”.

-o-/>-a-/: bayar (131) “eski Rusya’da soylu kişi, boyar (BTS, 67)” (<Rus. *boyarin*) “Moskof devletinde boyar (BRTS, 56)”, **haldat** (116) “1. Asker. 2. Askerlik (BTS, 181)” (<Rus. *soldat*) “asker (BRTS, 858)”, **samawır** (185) “semaver (BTS, 496)” (<Rus. *samovar*) “semaver (BRTS, 804)”, **qamıt** (222) “hamut (BTS, 324)” (<Rus. *homut*) “hamut (BRTS, 979)”, **kajan** “deri palto (BTH I, 476)” (<Rus. *kojan*) “deri (BRTS, 328)”, **kandavay** “kalın gövdeli, uzun melez çam ya da çam ağacı (BTH I, 479)” (<Rus. *kondoviy*) “çam (BTAH IV, 375)”.

-o-/>-u-/: muqşı “Mordva halkının iki etnik grubundan birisi (BTH I, 836)” (<Rus. *mokşa*) “Mordva halkı (UBH I, 576)”.

o-/>u-/: uqalsa “çit, bahçe çiti (BTS, 656)” (<Rus. *okolitsa*) “çit (BRTS, 533)”.

-u-/>-ä-/: kăzäley (176) “çelik çomak oyunu (BTS, 284)” (<Rus. *kozuli*) aşık oynamak, aşık oyunu oynamak (BTAH IV, 882)”.

-u-/>-o-/: tolop (272) “1. Hayvan kürkü, kürk. 2. Elbise üstüne giyilen büyük yakalı, geniş elbise; gocuk (BTS, 622)” (<Rus. *tulup*) “gocuk (ğü) (BRTS, 927)”.

Ünlülerde Yuvarlaklaşma

Kelimede ön ve iç ses durumundaki düz ünlülerin çeşitli fonetik etkenlerle yuvarlak sıraya geçmeleri olayıdır (Korkmaz, 2023, s.242).

-e-/>-ö-/: möşäk (181) “1. Çuval, büyük torba. 2. Çanta (BTS, 430)” (<Rus. *meşok*) “çuval, torba, dağarcık, kırba (BRTS, 400)”.

Ünlülerde Düzleşme

Çeşitli fonetik etkenlerle ilk hecedeki yuvarlak sıradan bir ünlünün düz sıraya geçmesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.240).

-o-/>-ı-/: arış (87) “çavdar (BTS, 37)” (<Rus. *roj*) “çavdar (BRTS, 979)”.

-u-/>-ı-/: qamıt (222) “hamut (BTS, 430)” (<Rus. *homut*) “hamut (BRTS, 979)”.

Ünlülerde Daralma

Yanlarındaki geniş ünlülere daraltma etkisi yapan bazı ünsüzlerin etkisiyle geniş ünlülerin $a>ı$, $o>u$, $e>i$, $ö>ü$ biçiminde daralması olayıdır (Korkmaz, 2023, s.239). Özellikle, Türkiye Türkçesinde ilk hecede görülen $a>ı$, $e>i$ daralması, Başkurt Türkçesindeki Rusça alıntılarda da bu şekilde ortaya çıkmaktadır.

-a-/>-ı-/: samawır (185) “semaver (BTS, 496)” (<Rus. *samovar*) “semaver (BRTS, 804)”, **tırantas** “dört tekerlekli, üstü kapalı yük arabası, at arabası (BTS, 580)” (<Rus. *tarantas*) “yük arabası (UBH II, 488)”.

-a/>-ı-/: muqşı “Mordva halkının iki etnik grubundan birisi (BTH I, 836)” (<Rus. *mokşa*) “Mordva halkı (UBH I, 576)”.

-e-/>-i-/: känfit (97) “şeker, şekerleme, bonbon (BTS, 274)” (<Rus. *konfeta*) “şeker, şekerleme, bonbon (BRTS, 339)”, **tärilkä** (225) “tabak çanak (BTS, 602)” (<Rus. *tarelka*) “tabak (ğı) (BRTS, 899)”, **bit** (44) “elbette, muhakkak, tabi ki; şüphesiz, mutlak (BTS, 94)” (<Rus. *ved*) “ki, ne de olsa (BRTS, 71)”, **gäzıt** (413) “gazete (BTS, 168)” (<Rus. *gazeta*) “gazete (BRTS, 140)”, **sirkäw** (129) “Hristiyan ibadethanesi, kilise (BTS, 530)” (<Rus. *tserkov*) “kilise, mezhep (bi) (BRTS, 986)”, **bızrä** (261) “su veya benzeri şeylerin taşındığı kulplu kap, kova (BTH I, 140)” (<Rus. *vedro*) “kova; bakraç (BRTS, 71)”, **bıza** “1. Talihsizlik, dert, bela. 2. Herhangi sıfat ya da zarfla gelerek anlamı güçlendirir (BTS, 95)” (<Rus. *beda*) “bela, kaza; bela kaza (UBH, 63)”, **sinnek** “çatı arasına saman da doldurulabilen hayvan barınağı, ahır (BTH I, 202)” (<Rus. *sennik*) “ot şilte (BRTS, 825)”.

-i-/>-ı-/: yıla “1. Suyun yararak oluşturduğu iz. 2. Altın vs. damarı. 3. Boylu boyuna uzanan çizgi (BTS, 744)” (<Rus. *jıla*) “1. Kan damarı, sinir, tendon. 2. Suyun yararak oluşturduğu iz, katman (UBH, 321)”. Dietrich (2004, s. 12), /ş/, /j/, /ts/ ünsüzlerinden sonra gelen /i/ ve /e/ ünlülerinin Rusçada /ı/ olarak

söylenişini ifade eder ve Başkurt Türkçesinin de bu söylenişini koruduğunu görebiliriz.

-o/->-u-/: kaluş (224) “galoş, plastik ayakkabı (BTS, 269)” (<Rus. *galoşi*) “külüstür gemi (BRTS, 141)”, **garmun** (145) “akordeon (BTS, 167)” (<Rus. *garmon*) “armonik (ğ) (BRTS, 142)”, **qulasa** “su yardımıyla dönen çark, değirmen; çark (BTS, 380)” (<Rus. *koleso*) “tekerlek; çark (BRTS, 330)”.

Ünlülerde Düşme

Türlü ses etkileri altında kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan bazı ünlülerin düşmesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.240).

-a/>-Ø/: känfit (97) “şeker, şekerleme, bonbon (BTS, 274)” (<Rus. *konfeta*) “şeker, şekerleme, bonbon (BRTS, 339)”, **sbruy** “at arabası, kızak vb. araçlara at koşturmak için kullanılan bütün malzemeler; eyer, hamut vb. (BTH I, 182)” (<Rus. *sbruya*) “koşum, at takımı (BRTS, 810)”, **gäzıt** (413) “gazete (BTS, 168)” (<Rus. *gazeta*) “gazete (BRTS, 140)”.

-i/>-Ø/: kaluş (224) “galoş, plastik ayakkabı (BTS, 269)” (<Rus. *galoşi*) “külüstür gemi (BRTS, 141)”, **bilmän** “küçük hamur parçalarına sarılmış et kıyması, pelmen (BTS, 92)” (<Rus. *pelmeni*) “küçük hamur parçalarına sarılmış et kıyması, pelmen (BTS, 92)”.

Ünlülerde Türeme

Ses özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı nedenlerle kelimenin ön, iç ve sonuna ünlü getirilmesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.241).

Başkurt Türkçesinde, Rusçadan alıntılanan sözcüklerin başında kimi zaman bir ünlünün ya da ünsüzün türediği görülür (Abdullina, 2018, s.83). Sadece kelime başında görülen bu ses olayı, Başkurt Türkçesinde “*proteza (ön seste türeme)*” olarak adlandırılır ve Rusçadan alıntı sözcüklerde görülür: arış <Rus. roj.

Başkurt Türkçesinde, Rusçadan alıntılanan sözcüklerde kimi zaman bir veya daha fazla sesin (ünlü veya ünsüz) kelimeye eklendiği görülür (Abdullina, 2018, ss.83-84). Bu ses olayı, Başkurt Türkçesinde “*epentez (ses türemesi)*” olarak adlandırılır ve yine Rusçadan alıntı sözcüklerde görülür: büränä <Rus. brevno.

İki ünsüzün yan yana gelmemesi durumu, daha önce de belirtildiği üzere alıntı sözcükler dışında, Eski Türkçeden bu yana uygulanan fonetik bir kuraldır. Bu nedenle, alıntı sözcüklerdeki iki ünsüzün arasına ünlü bir ses getirilir. Bu kuralın Başkurt Türkçesi için de geçerli olduğu ve kendi sesletiminde uyguladığı örneklerde görülmektedir.

Ø-/>a-/: arış (87) “çavdar (BTS, 37)” (<Rus. roj) “çavdar (BRTS, 979)”.

-Ø/>-a/: **lasta** “yüzgeç (BTH I, 759)” (<Rus. *last*) “yüzgeç (BRTS, 363)”, **uçastka** “hususî olarak kullanmak için ayrılan yer, bölüm (BTH I, 485)” (<Rus. *uçastok*) “saha, tarla, arsa (BRTS, 961)”.

-Ø/>-ä-/: **kälet** (101) “kiler, depo (BTS, 272)” (<Rus. *klet*) “(madenlerde) asansör (BRTS, 325)”.

-Ø/>-e-/: **kerän** “acırga, yaban turpu (BTS, 276)” (<Rus. *hřen*) “yaban turpu (UBH, 608)”, **keräšen** “1. Müslümanlıktan Hristiyanlığa geçmiş kişi. 2. Aksi, inatçı kişiyi yermek için söylenir” (BTS, 276) (<Rus. *kryaj*) “1. Sıradağ, 2. Yükselti, adacık (UBH, 512)”, **keväš** “bayat ekmekten yapılan Rus içeceği, kvas” (<Rus. *kvas*) “ekmek mayası (UBH, 456)”.

Ø-/>-ı-/: **ırja** “nemli havanın etkisiyle demirde oluşan kızıl kahverengi madde (BTH I, 416)” (<Rus. *rja*) “pas rengi (BRTS, 792)”, **ısbut** “fırın çıkıntısı (BTS, 241)” (<Rus. *svod*) “tonoz, kemer (BRTS, 817)”, **ıšmala** “reçine, çam sakızı, vernik (BTS, 242)” (<Rus. *smola*) “katran; reçine, sakız, akındırık (BRTS, 847)”, **ıvar** “reçine, çam sakızı, vernik (BTS, 243)” (<Rus. *var*) “zift (BRTS, 68)”.

-Ø/>-o-/: **dorop** “av tüfeği ateşlendiğinde saçılan küçük parçalar, saçma (BTH, 288)” (<Rus. *drob*) “çekirdek, öz (UBH, 303)”.

Ø-/>-ö-/: **öštäl** (205) “masa (BTS, 465)” (<Rus. *stol*) “masa (BRTS, 878)”.

-Ø/>-ö-/: **görözdä** “şapka kısmı sümüksü beyaz tüylerle kaplı bir tür yenilebilir mantar (BTS, 170)” (<Rus. *gruzd*) “şapka kısmı sümüksü beyaz tüylerle kaplı bir tür yenilebilir mantar (BTS, 170)”, **köröškä** “maşrapa, kupa, bardak (BTS, 299)” (<Rus. *krujka*) “maşrapa, kupa, bardak (UBH, 509)”.

Ø-/>-u-/: **urış** (197) “Rus insanları, Ruslar (BTS, 662)” (<Rus. *russkiy*) “Rus (BRTS, 800)”.

-Ø/>-ü-/: **büränä** (29) “kiriş, kütük, tomruk; kalas (BTS, 37)” (<Rus. *brevno*) “kiriş, tomruk (ğü), kütük (ğü) (BRTS, 58)”.

Ünlülerde Benzeşme

Kelime içindeki bir sesin, boğumlanma noktası veya niteliği bakımından yan yana veya aralıklı duran bir başka sesle benzer veya eş duruma getirilmesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.90).

tärilkä (225) “tabak çanak (BTS, 602)” (<Rus. *tarelka*) “tabak (ğı) (BRTS, 899)”, **möşäk** (181) “1. Çuval, büyük torba. 2. Çanta (BTS, 430)” (<Rus. *meşok*) “çuval, torba, dağarcık, kırba (BRTS, 400)”.

ÜNSÜZLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI

Burada, ses olaylarını incelemeyen önce Başkurt Türkçesindeki ünsüzlerle ilgili genel bilgiler verilmiştir. Ardından, ünsüzlerle ilgili ses olayları yedi alt başlık altında incelenmiştir.

Başkurt Türkçesinde Ünsüzler

Başkurt Türkçesinde 26 ünsüz vardır ve bunlardan 6 tanesi (/ğ/, /ş/, /z/, /q/, /ñ/, /h/) Rusçada olmayıp sadece Başkurt Türkçesinde kullanılmaktadır. Bunun nedeni, bu seslere karşılık olarak Başkurt Türkçesinin telaffuz ve fonetik özelliklerini yansıtacak ünsüzlerin Kiril alfabesinde bulunmamasıdır.

Başqort Tele Grammatikahı'nın birinci cildinde de bahsedildiği üzere, Başkurt Türkçesindeki /v/, /j/, /z/, /f/, /h/, /ç/, /ts/, /sç/ ünsüzleri Rusçadan ve diğer dillerden alıntılanan sözcüklerde kullanılmaktadır (Abdullina, 2018: 60). Ayrıca, N. Poppe de *Bashkir Manual* adlı çalışmasında hem Rus hem de Başkurt alfabesinde yer alan bu ünsüzlerin yalnızca alıntı sözcüklerde kullandığını ifade etmiştir (Poppe, 1964, ss.9-11).

Ünsüz Değişimleri

Bir ünsüzün yerini kendisine yakın başka bir ünsüze bırakması olayıdır (Korkmaz, 2023, s.242).

Rusçadan, Başkurt Türkçesine alıntılanan sözcüklerde ünlüler değişime uğramadan da geçebilir, ama bu kez Rusça /k/ ve /g/ ünsüzlerinin, /q/ ve /ğ/ ünsüzlerine dönüştüğü görülür (Abdullina, 2018, s.88): duğa <Rus. duga.

Ön Seste

Rusça alıntı sözcüklerdeki /s/ ünsüzü, Başkurt Türkçesinde çoğunlukla /h/ olmuştur. Ancak, ağızlarda kimi zaman /ş/ şeklinde olduğu da görülmektedir (Benzing, 1995, s.132). Yine Rusça alıntı sözcüklerdeki /ç/ ünsüzü, Başkurt Türkçesinde çoğunlukla /s/ olmaktadır. Bunlardan, *s>h* ve *ç>s* değişimleri, zaten Başkurt Türkçesi için karakteristik özelliklerdendir.

Bit bağlacı ile ilgili olarak Ertürk, “Baskurt Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarmalarda Rusça *ведь* (*v'et'*) edatıyla da karşılanabildiğini” ifade etmektedir (Ertürk, 2016, s.193).

ç->s-: säynük (60) “büyük bakır çaydanlık (BTS, 430)” (<Rus. *çaynik*) “semaver (BRTS, 804)”, **sirat** (113) “1. Tertip, düzen. 2. Nöbet (BTS, 530)” (<Rus. *çeryod*) “1. Sıra. 2. Vakit (i), zaman (BRTS, 991)”, **suyın** “dökme demir, erimiş demir (BTS, 543)” (<Rus. *çugun*) “font, dökme demir (BRTS, 998)”.

h->q-: qamıt (222) “hamut (BTS, 430)” (<Rus. *homut*) “hamut (BRTS, 979)”.

-k->-h-: äsmuħa (409) “librenin sekizde biri (BTH II, 756)” <Rus. *osmuħa* “eski bir Rus ölçü birimi; ondalığın dörtte biri (UBH, 774)”.

k->q-: qulasa “su yardımıyla dönen çark, değirmen; çark (BTS, 380)” (<Rus. *koleso*) “tekerlek; çark (BRTS, 330)”, **quqış** “alay veya tahkir işareti (BTS, 379)” (<Rus. *kukiş*) “alay ve tahkir işareti yapmak (BRTS, 357)”.

p->m-: meyes (81) “fırın (BTS, 413)” (<Rus. *peç*) “soba, ocak (ğ) (BRTS, 616)”.

s->h-: haldat (116) “1. Asker. 2. Askerlik (BTS, 430)” (<Rus. *soldat*) “asker (BRTS, 858)”, **halat** “malt (BTS, 181)” (<Rus. *solod*) “malt (BRTS, 859)”, **hurğıs** “mühür mumu (BTS, 220)” (<Rus. *surguç*) “mühür mumu (BRTS, 889)”.

t->d-: dambur “kat kat sarılmış, kalın nakış ipi (BTH I, 263)” (<Rus. *tambur*) “vagon sahanlığı (BRTS, 898)”.

v->b-: bit (44) “elbette, muhakkak, tabi ki; şüphesiz, mutlak (BTS, 94)” (<Rus. *ved*) “ki, ne de olsa (BRTS, 71)”, **bizrä** (261) “su veya benzeri şeylerin taşındığı kulplu kap, kova (BTH I, 140)” (<Rus. *vedro*) “kova; bakraç (BRTS, 71)”.

-v->-b-: isbut “fırın çıkıntısı (BTS, 241)” (<Rus. *svod*) “tonoz, kemer (BRTS, 817)”.

y->ğ-: ğınvar (20) “Ocak (BTS, 430)” (<Rus. *yanvar*) “Ocak, Ocak ayı (BRTS, 1021)”.

ts->s-: sirkäw (129) “Hristiyan ibadethanesi, kilise (BTS, 530)” (<Rus. *tserkov*) “kilise, mezhep (bi) (BRTS, 986)”.

N. Poppe hem Rus hem de Başkurt alfabesinde yer alan bu /ts/ ünsüzünün, yalnızca alıntı sözcüklerde kullandığını ifade etmektedir (Poppe, 1964, s.10). Öte yandan, Benzing de /ts/ ve /ç/ ünsüzlerinin, sadece Rusçadan yeni alınmış ödünç kelimelerde görüldüğünü belirtmiştir (Benzing, 1995, s.132). Örneğin, Rusçadan Tatarcaya geçen *çirkaw* sözcüğündeki /ç/ ünsüzü, yine Başkurtçaya geçerken /s/ olmuştur.

-ts->-s-: gärnis “değirmen, öğütücü gibi aletleri kullandıktan sonra bunların sahibine verilen para; ödeme (BTH I, 242)” (<Rus. *garnets*) “değirmen, öğütücü gibi aletleri kullandıktan sonra bunların sahibine verilen para; ödeme (UBH I,225)”.

İç Seste

Rusça sözcüklerde görülen /g/ ünsüzü, Başkurt Türkçesine geçerken iki ünlü arasında sızıcılaşma eğilimde olduğu için /ğ/ şeklinde değişmiştir (Benzing, 1995, s.132).

-b->-m-: ızma “ev; basık, loş ve nemli barınak (BTS, 244)” (<Rus. *izba*) “izbe (BRTS, 285)”.

-b->-v-: äverkä “Fırfır, farbala; giysi, perde gibi şeylerin kenarlarına dikilen kırmalı ya da büzgülü süs; katlam. (BTS, 148)” (<Rus. *oborka*) “fırfır, farbala (BRTS, 510)”.

-ç->-s-: körpäsitkä “buğdayın özünden öğütülerek elde edilen kaliteli un (BTH I, 545)” (<Rus. *krupçatka*) “has un (BRTS, 355)”, **küsä** “yığın, küme (BTS, 313)” (<Rus. *kuça*) “yığın, küme (BRTS, 360)”, **küsän** “lahana koçanı, koçan (BTS, 313)” (<Rus. *koçan*) “lahana koçanı (BRTS, 346)”.

-g->-ğ-: duğa (187) “boyunduruk; kavis, eğmeç, yay (BTS, 133)” (<Rus. *duga*) “boyunduruk (ğu) (BRTS, 206)”.

-v->-w-: samawır (185) “semaver (BTS, 496)” (<Rus. *samovar*) “semaver (BRTS, 804)”.

Son Seste

-ç->-s: meyes (81) “fırın (BTS, 413)” (<Rus. *peç*) “soba, ocak (ğ) (BRTS, 616)”, **hurğis** “mühür mumu (BTS, 220)” (<Rus. *surguç*) “mühür mumu (BRTS, 889)”.

-j->-ş: arış (87) “çavdar (BTS, 37)” (<Rus. *roj*) “çavdar (BRTS, 979)”.

-k->-q: qomaq “sıçan, fare (BTS, 370)” (<Rus. *homyak*) “hamster (BRTS, 979)”.

-v->-w: sirkaw (129) “Hristiyan ibadethanesi, kilise (BTS, 530)” (<Rus. *tserkov*) “kilise, mezhep (bi) (BRTS, 986)”.

Ünsüz Düşmesi

Kelime içinde (bir ünsüzden önce), kelime sonunda veya kaynaşma olayı ile iç seste r, n, l, f gibi akıcı ve sızıcı ünsüzler ile y, g, ğ, k, h gibi ünlüleşme ve sızıcılaşarak erime özelliği taşıyan ünsüzlerin kaybolması olayıdır (Korkmaz, 2023, s.242).

-ş->-Ø-: äsmuħa (409) “librenin sekizde biri (BTH II, 756)” (<Rus. *osmuška*) “eski bir Rus ölçü birimi; ondalığın dörtte biri (UBH, 774)”.

-v->-Ø-: büränä (29) “kiriş, kütük, tomruk; kalas (BTS, 37)” (<Rus. *brevno*) “kiriş, tomruk (ğu), kütük (ğü) (BRTS, 58)”.

v->-Ø-: yüşkä (170) “baca ya da fırın kapağı (BTS, 749)” (<Rus. *vyuşka*) “baca kapağı (BRTS, 139)”.

-y->-Ø-: lämkä “heybe bağı (BTH I, 773)” (<Rus. *lyamka*) “kayış, kolan (BRTS, 380)”, **mäkinä** “ekin savururken düşen ufak çöpler (BTH I, 761)” (<Rus. *myakina*) “başak kalıntısı, kesmik (BRTS, 418)”, **qomaq** “sıçan, fare (BTS, 370)” (<Rus. *homyak*) “hamster (BRTS, 979)”, **täpke** “toprağı yumuşatmak için kullanılan bel (BTS, 600)” (<Rus. *tyapka*) “çapa, kazma (UBH II, 529)”, **ürädnik** “Rus ordusunda Kazak askerlerine verilen bir astsubaylık rütbesi (BTH I, 499)” (<Rus. *uryadnik*) “eski Rusya’da Kazak ordusunda erbaş rütbesi ve vilayet polisinde en aşağı polis rütbesi (BRTS, 953)”.

Ünsüz Türemesi

Kelime ön, iç ve son seslerinde, kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.243).

Ø->e-: eşläpä “şapka, başlık (BTS, 159)” (<Rus. *şlyapa*) “şapka (BRTS, 1006)”.

-Ø->n-: yaşnik (79) “kutu, sandık (BTS, 722)” (<Rus. *yaşik*) “kutu, sandık (ğ) (BRTS, 1022)”.

-Ø->y: kăzäley (176) “çelik çomak oyunu (BTS, 284)” (<Rus. *kozuli*) “aşık oynamak, aşık oyunu oynamak (BTAH IV, 882)”.

Tonlulaşma

Tonsuz ünsüzlerin, yumuşayarak tonlu *b, c, d, g* (ğ) ünsüzlerine dönüşmesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.228).

p->b-: bünätäy (52) “şahit, tanık (BTS, 116)” (<Rus. *ponyatoy*) “şahit (di), tanık (ğ) (BRTS, 661)”, **boram** “suda insan ya da yük taşımak amacıyla üzerine tahta döşenerek yapılan büyük gemi ya da sal (BTH I, 155)” (<Rus. *parom*) “feribot (BRTS, 590)”, **bilmän** “küçük hamur parçalarına sarılmış et kıyması, pelmen (BTS, 92)” (<Rus. *pelmeni*) “küçük hamur parçalarına sarılmış et kıyması, pelmen (BTS, 92)”.

-p->-b-: käbeštä (236) “lahana (BTS, 270)” (<Rus. *kapusta*) “lahana (BRTS, 315)”, **kirbes** “tuğla, kerpiç (BTS, 288)” (<Rus. *kirpiç*) “kerpiç (UBH, 460)”.

Tonsuzlaşma

Ünsüzlerin boğumlanma sırasında titreşimlerini kaybederek tonsuz niteliği kazanması (*p, ç, t, k*) olayıdır (Korkmaz, 2023, s.229).

Ruşçadan alıntılanan ve /d/ ünsüzüyle biten sözcükler, Başkurt Türkçesine geçerken /t/ ünsüzüne dönüşür (Abdullina, 2018, s.102). Aynı zamanda, Rusçadan alıntılanan sözcüklerin sonundaki /d/ ünsüzünün, Başkurt Türkçesindeki doğru telaffuzu /t/ şeklindedir (Abullina, 2018, s.102): zavot <Rus. zavod.

g->k-: kaluş (224) “galoş, plastik ayakkabı (BTS, 269)” (<Rus. *galoşi*) “külüstür gemi (BRTS, 141)”.

-d->-t: bit (44) “elbette, muhakkak, tabi ki; şüphesiz, mutlak (BTS, 94)” (<Rus. *ved*) “ki, ne de olsa (BRTS, 71)”, **sirat** (113) “1. Tertip, düzen. 2. Nöbet (BTS, 530)” (<Rus. *çeryod*) “1. Sıra. 2. Vakit (i), zaman (BRTS, 991)”, **halat** “malt (BTS, 181)” (<Rus. *solod*) “malt (BRTS, 859)”, **isbut** “fırın çıkıntısı (BTS, 241)” (<Rus. *svod*) “tonoz, kemer (BRTS, 817)”.

Sızıcılaşma

Patlayıcı ünsüzlerin çeşitli nedenlerle sızıcı ünsüzlere dönüşmesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.214).

Ruşçada, kelime içerisinde /d/ ünsüzünün (r, w, y'nin de etkisiyle), Başkurt Türkçesinde genellikle /z/ ünsüzüne dönüştüğü görölr (Benzing, 1995, s.133).

-d->-z-: bizrä (261) “su veya benzeri Şeylerin taşındığı kulplu kap, kova (BTH I, 140)” (<Rus. *vedro*) “kova; bakraç (BRTS, 71)”, **mizal** “madalya (BTS, 419)” (<Rus. *medal*) “madalya (UBH, 554)”, **häyzük** “15. ve 19. yüzyıllar arasında bazı Slav halklarında Türk hâkimiyetine karşı eylemlerde bulunan kişi (BTS, 196)” (<Rus. *gayduk*) “15. ve 19. yüzyıllar arasında bazı Slav halklarında Türk hâkimiyetine karşı eylemlerde bulunan kişi (BTAH III, 130)”, **yäzäk** “kıtlık zamanında devletten alınan yardım (BTH I, 459)” (<Rus. *yedok*) “adam, kişi; boğaz (BRTS, 211)”.

-g->-ğ-: duğa (187) “boyunduruk; kavis, eğmeç, yay (BTS, 133)” (<Rus. *duga*) “boyunduruk (ęü) (BRTS, 206)”.

g->-ğ-: ğäzıt (413) “gazete (BTS, 168)” (<Rus. *gazeta*) “gazete (BRTS, 140)”.

-s->-ř-: käbeřtä (236) “lahana (BTS, 270)” (<Rus. *kapusta*) “lahana (BRTS, 315)”.

s->-ř-: işmala “reçine, çam sakızı, vernik (BTS, 242)” (<Rus. *smola*) “katran; reçine, sakız, akındırık (BRTS, 847)”, **öřtäł** (205) “masa (BTS, 465)” (<Rus. *stol*) “masa (BRTS, 878)”.

-s->-ř-: urış (197) “Rus insanları, Ruslar (BTS, 662)” (<Rus. *russkiy*) “Rus (BRTS, 800)”.

-z->-z-: käzäleı (176) “çelik çomak oyunu (BTS, 284)” (<Rus. *kozuli*) “aşık oynamak, aşık oyunu oynamak (BTAH IV, 882)”, **ızma** “ev; basık, loş ve nemli barınak (BTS, 244)” (<Rus. *izba*) “ızbe (BRTS, 285)”.

SONUÇ VE DEğERLENDİRME

Başkurt Türkçesinin söz varlığına genel olarak bakıldığında hem yazı dilinde hem de konuşma dilinde diğer yabancı dillerin yanı sıra, Ruşçanın yoğun etkisi dikkat çeker. Özellikle, devrim yıllarından sonra yaşanan gelişmeler ve oluşan yeni fikirler, Başkurt Türkçesine yabancı sözcüklerin geçişini de hızlandırmıştır. Ancak, edebiyatta ve alan terminolojisinde sıklıkla kullanılan Ruşça sözcüklerin, genellikle Başkurt Türkçesinin kendi fonetik yapısına göre şekillendiği veya Ruşça köke Başkurtça ek getirilerek bir uyum sağlanmaya çalışıldığı görölmüştür.

Zeyneb Biişeva'nın *Kämhetelgändär* romanından ve *Başqort Teleneñ Hüzlege I-II* adlı sözlükten tespit ettiğimiz Ruşça alıntı sözcüklerdeki fonetik değişimler, Başkurt Türkçesinin kendi gramer kurallarını alıntı sözcüklere ne derece uyguladığını görmek ve alıntı sözcüklerin söz varlığına etkisi yönündeki olumlu ya da olumsuz fikirleri anlamak adına önem taşımaktadır. Başkurt Türkçesinin, alıntı sözcüklere kendi gramer kurallarını etkili bir biçimde uygulamaya çalışması, kendi

dil kurallarını muhafaza etme konusundaki duruşunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, söz konusu Zeyneb Biişeva'nın *Kämhetelgändär* romanından ve *Başqort Teleneñ Hüzlege I-II* adlı sözlükten tespit ettiğimiz 92 adet alıntı sözcüğün, fonetik ses değişimlerine uğrayarak Başkurt Türkçesinde kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu alıntı sözcüklerin, Başkurt Türkçesine geçerken fonetik değişime uğramasının nedeni, sözcüğe söyleyiş kolaylığı kazandırmaktan ziyade onları kendi gramer yapısına uygun hâle getirmektir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, bu 92 adet alıntı sözcükten 47 tanesinde ünlülerin, 45 tanesinde ise ünsüzlerin ses değişimine uğradığı görülmüştür. İlk olarak, ünlüler üzerinde yaptığımız incelemeler neticesinde şu sonuçlar elde edilmiştir:

- a) Fonetik değişimlerin, yoğun olarak ilk ve orta hecelerde meydana geldiği tespit edilmiştir,
- b) Ünlülerin geçirdiği bu fonetik değişimlerde, genellikle Başkurt Türkçesine özgü seslerin sıklıkla (/ä/ (ə), /ö/ (ø), /ü/ (ʏ)) kullanıldığı görülmüştür,
- c) Alıntı sözcüklerdeki fonetik değişimlerde kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık uyumlarının güçlü biçimde uygulandığı dikkat çekmiştir,
- d) İncelenen alıntı sözcüklerde, kalın ünlülerin incelenmesi ses olayına sıklıkla rastlanılmıştır. Ardından ise ünlülerde genişleme, daralma, düşme ve türeme olaylarının yoğun olduğu görülmüştür,
- e) Alıntı sözcüklerde çoğunlukla -o-/>-ä-/ ve -a-/>-ä-/ incelmelerinin olduğu tespit edilmiştir,
- f) Ünlülerde genişleme olayının çoğunlukla -o-/>-a-/ şeklinde olduğu görülmüştür,
- g) Ünlülerde daralma olayının çoğunlukla -e-/>-i-/ ve -o-/>-u-/ şeklinde olduğu görülmüştür,
- h) Ünlülerde düşme olayının çoğunlukla kelime sonunda gerçekleştiği görülmüştür,
- i) Ünlü türemesinin çoğunlukla kelime başında ve kelime ortasında meydana geldiği görülmüştür,
- j) Özellikle, iki ünsüz arasında bir ünlünün türemesi, kalınlık-incelik uyumunun gözetilerek bu dizilişe uygun seslerin seçilmesi ünlülerdeki fonetik değişimlerle ilgili dikkat çeken noktalardan olmuştur. Bununla birlikte Başkurt Türkçesinin, Eski Türkçeden beri uygulanan bu fonetik kurallara bağlı kaldığı görülmüştür,
- k) Ünlülerde en az karşılaşılan ses olayları ise ünlü benzeşmesi ve ünlü yuvarlaklaşması olmuştur.

Sonrasında ise, ünsüzler üzerinde yaptığımız incelemeler neticesinde şu sonuçlar elde edilmiştir:

- a) Ünsüzlerdeki fonetik değişimler ağırlıklı olarak ilk hecede gerçekleşmiştir,
- b) Özellikle, Rusça alıntı sözcüklerdeki *g, s, z, n* ünsüzlerinin, Başkurt Türkçesine geçerken kendine has *ğ, ş, z, ñ* ünsüzleriyle karşılandığı görülmüştür,
- c) Ünsüz değişimlerinin çoğunlukla ön ve son seste olduğu tespit edilmiştir. Özellikle, *v->b-, ç->s-, s->h-* değişimlerinin Rusçadan alıntı sözcüklerde sıklıkla meydana geldiği görülmüştür,

- d) Rusçadan geçen sözcüklerde iki ünsüz yan yana bulunuyorsa, bunlardan birinin Başkurt Türkçesine geçerken düştüğü görülmüştür,
- e) Ünsüz düşmesi olayına çoğunlukla iç seste rastlanmıştır,
- f) Başkurt Türkçesine geçen Rusça alıntı sözcüklerde görülen ünsüz türemelerinin, kelimenin bütün hecelerinde meydana geldiği tespit edilmiştir,
- g) Tonlulaşma ses olayı *p->b-* seslerinde sıklıkla görülmüştür,
- h) Tonsuzlaşma ses olayına *-d->-t* seslerinde sıklıkla rastlanmıştır,
- i) Rusça alıntı sözcüklerde çoğu zaman görülen sızıcılaşma olayı, genellikle kelime ortasında ve *-d->-z* seslerinde meydana gelmiştir.

Elde edilen sonuçlardan da görüldüğü üzere, Başkurt Türkçesi, Rusça alıntı sözcüklere kendi gramer kurallarını etkili ve yoğun bir şekilde uygulamıştır. Kendi fonetik yapısına uygun olmayan bu alıntı sözcükleri, ses değişimleri yoluyla veya Rusça köke Başkurtça ek getirmek suretiyle kendi dil kurallarına uygun biçimde söz varlığına katmıştır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KISALTMALAR VE İŞARETLER

//: Sesbirimlerin gösterilmesinde kullanılır.

/: Bir biçimbirimin farklı sesçil biçimlerini gösterir.

-.: Fiil çekim eklerinin önünde kullanılır.

<: Bir şeklin başka bir şekilden geliştiğini ifade eder.

>: Bir şekilden başka bir şekle gidişi ifade eder.

bk.: Bakınız.

BRTS: Büyük Rusça-Türkçe Sözlük.

Bşk.: Başkurt Türkçesi.

BTAH: Başqort Teleneñ Akademik Hüzlege.

BTH: Başqort Teleneñ Hüzlege.

BTS: Başkurt Türkçesi Sözlüğü.

C.: Cilt.

Çev.: Çeviren.

Ed.: Editör.

K: Kämhetelgändär

Ø: Eksiz şekli göstermek için kullanılır.

Rus.: Rusça.

s.: Sayfa.

ss.: Sayfa sayıları.

S.: Sayı.

UBH: Urişsa-Başqortsa Hüzlek.

vb: Ve benzeri.

KAYNAKÇA

Abdullina, G. R. (2018). *Başqort Tele Grammatikahı I Tom*. Öfö: Kitap.

Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim Cilt III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bahtiyarova, A. N. (2018). Zaimstvovaniya v Başkirskom Yazıke. *Sovremennıye Nauçnıye İssledovaniya i Razrabotki 10 (27)*, 185-188.

Başqort Teleneñ Hüzlege I-II Tom (2011). Öfö: Zäynäb Bişeva İsemendäge Kitap Nāşriäte.

Başqort Teleneñ Akademik Hüzlege III Tom (2012). Öfö: Kitap.

Başqort Teleneñ Akademik Hüzlege IV Tom (2012). Öfö: Kitap.

Benzing, J. (1995). Başkurt Türkçesi (Çev. M. Argunşah). *Türk Dünyası Araştırmaları (Nisan)*, 127-142.

Bişeva, Z. (1990). *Kämhetelgändär*. Öfö: Başqortoston Kitap Nāşriäte.

Bişeva, Z. (2022). Aşağılananlar (Çev. F. Ertürk, S. Tay). Ankara: Bengü Yayıncılık.

Catford, J. C. (2001). *A Practical Introduction to Phonetics (Second Edition)*. Great Britain: Oxford University Press.

Dauzat, A. (1917). *La Philosophie du Langage*. Paris: Ernest Flammarion Éditeur.

Demir, B. (2004). Başkurdistan Cumhuriyetinde Millî Dil ve Devlet Dili Problemi. *Bilig, S. 30*, 39-43.

Dietrich, A. P. (2004). *Rusça Dilbilgisi (Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Sözdizimi)*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Dobrovolsky, M. & O'grady, W. (1997). Phonetics: The Sounds of Language, *Contemporary Linguistics An Introduction (Third Edition)*. Boston: Bedford/St. Martin's.

Ähmärov, Z. Q. (1972). *Başqort Yazıwı Tarihenän*. Öfö: Başqortostan Kitap Neşriäte.

Ertürk, F. (2016). Bağlama Edatlı Kuruluşların Başkurt Türkçesindeki Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 16/2, 189-195.

Ertürk, F. (2022). Zeynep Bişeva'nın Kemhétélgender Romanında Mitsel Öğeler. *Gazi Türkiyat*, 31, 79-93.

Fathullina, F. (2009). Novıye Slova i Novıye Znaçeniya v Sostave Başkirkosko Yazıkı. *Problemy Vostokovedeniya*, 2 (44), 145-150.

Hisamitdinova, G. F. & Uraksin Z. G. (2003). *İstoriya i Kultura Başkortostana*. Ufa: İzdatelstvo "Ğilem".

Korkmaz, Z. (2023). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mustafaev, E. M. & Şçerbinin, V. G. (2013). *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Poppe, N. (1964). *Bashkir Manual*. Bloomington: Indiana University Publications.

Urıssa-Başqortsa Hüzlek I-II Tom (2005). Öfö: Başqort Entsiklopediyahı Ğilmi Neşriäte.

Veliçko, A. V. (1995). O "Russkosti" Russkogo Yazıkı Naşih Dney. *Russkaya Reç*, 6, 54-57.

Yazıcı Ersoy, H. (2022). *Başkurt Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.